

REJTŐ ISTVÁN :

THURY ZOLTÁN „KATONÁK” CÍMŰ DRÁMÁJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

A régi irodalmi kézikönyvek a múlt század végének írói közül Thury Zoltánt vagy meg sem említették, vagy csak néhány sorral emlékeztek meg róla. (Thury 1870-ben született és 1906-ban, ezelőtt 45 évvel halt meg.) A múlt hivatalos és nem hivatalos irodalomtörténetírásának ez a „feledékenysége” politikai jellegű. Thury azok közé az írók közé tartozott akik műveikben feltárták koruk társadalmi problémáit. Novellái nagy részében a dolgozó emberek életével foglalkozott. Bemutatta a munkások embertelen életkörülményeit, nehéz munkáját, szervezkedésüket és több novellájában megörökítette a sztrájkot. Írásai egész sorában a parasztság megváltozott életkörülményeivel foglalkozott, művészi erővel ábrázolta a kapitalizmus behatolását a még feudális körülmények között élő falu életébe és a kispolgárok tehetetlen vergődését a kapitalizmus mindent elsöprő hullámai között. Mindezek ellenére éppen a kapitalizmus jellegének fel nem ismerése okozza Thury novellái egy részének ellentmondásos voltát. Ezeknek hősei tehetetlenek a kapitalizmussal szemben és elbuknak a harcok során. A kapitalizmus hatalmának mitikus méretekké való emelése és a bizalmatlanság a szocializmus erőiben csak részben tekinthető Thury hibájának. Nagy szerepe volt ebben — mint ahogy Révai elvtárs Ady-tanulmányában erre rámutatott — az akkori magyar munkásmozgalom opportunistá vezetésének, mely hozzászűrte a „kapitalizmus hétköznapijához” ahelyett, hogy leleplezte volna a kapitalizmus valódi areulátát. Kora és saját látókörének korlátozott voltából származó fogyatékosai ellenére Thury novellái művészi erejükkel igen nagy mértékben hozzájárulnak a századvég magyar valóságának mind teljesebb megismeréséhez.

Bár Thury novellái minden „igyekezet” ellenére sem merültek teljesen a feledés homályába, drámáit annál inkább elfelejtették. Thury drámái teljes életművében kisebb jelentőségűek, mint novellái, azonban a három legkiválóbb alkotása: a „Katonák” (1898), az „Asszonyok” (1900) és az „Ilona” (csak halála után mutatták be, 1908-ban) állomást jelent a magyar társadalmi dráma történetében. Míg novellái alkotásában nagy hatással voltak Thuryra az orosz realisták művei — különösen Csehov novellái, addig az említett három drámáján erős Ibsen-hatás érezhető. A „Katonák” női főhősenek magatartása Nórára emlékeztet. (Alább részletesebben.) Az „Asszonyok” Goócs Ferenc szerelmes nevelt lányába, s nem a feleségében, hanem benne látja azt az életársat, akinek a jelenléte biztosítéka alkotó munkájának. Fokozza a drámai konfliktust, hogy Goócs fia is szerelmes a lányba és az állandó visszatartás végül is halálba kergette. Az „Ilona” címszereplője, Csák Ilona Ibsen Hedda Gabler-jére emlékeztet.

A drámák témája és feldolgozása is Ibsen-hatást mutat. Ibsen drámái, ha közvetlenül nem is, de közvetve mindig leleplezik a polgári társadalmat, Thury későbbi drámái pedig csak az ibseni lélekelemzést követték. A „Katonák” c. darabjának még erős a társadalmi mondanivalója: a dráma központi témája a közös császári sereg tisztikarának cifra nyomorúsága. Anna Nóra-szerű magatartása szerves összefüggésben van a dráma társadalmi problémájával. Ez a szerves összetartozás az „Asszonyok”-ban már sokkal kevésbé található meg. A főhős Goócs Ferenc társadalmi reformtörekvései és családi tragédiája a cselekményben két külön fonalat alkotnak, a társadalmi problémák is sokkal homályosabbak, mint a családi konfliktus. Az „Ilona”-ban társadalmi pro-

¹ Révai József: Irodalmi tanulmányok, Bp. 1950. 118—120. 1.

bléma éppen csak a helyzetrajz egyik elemeként jelntkezik. A dráma központi problémája Csák Ilona szerelmi csatája a hűtlen férfiért.

Thury színdarabjai közül a legnagyobb sikert és visszhangot a „Katonák” című keltette. Publicisztikai írásaiban és novelláiban már azelőtt is sokat foglalkozott a katonákkal. Ez érthető, gyermekkorá, ifjúsága komoly élményanyagot nyújtott számára, maga is katonatiszt gyermeke volt. Az Ullrich főhadnagyról szóló novella-ciklusban a „Katonák” főhőiséhez hasonló katonatiszt problémáját, gondolatait tárja elénk. Ullrich főhadnagy végül belebukik a kialakult konvenció elleni harcba.

A „Katonák” központi problémája a katonaságon belüli „cifra nyomorúság” leleplezése. A cifra nyomorúság mint drámai probléma főleg Csiky Gergely műveiben jelentkezett, és bizonyos mértékig a népszínművekben is megtalálható. Itt a legkülönbözőbb társadalmi osztályok nyomorát tárgyaltak több-kevesebb igazsággal. De a monarchia aktív tisztjeinek anyagi helyzetét senki sem merte olyan nyíltan feltárni, mint Thury. A dráma főhőse, Udvardy Pál főhadnagy, maga is végigszenvedi a katonatisztek visszas, nyomorúságos helyzetét: kétszáz forintos ruhában jár, míg otthon felesége és gyermeke a szó szoros értelmében nyomorog. Udvardy kiutat keres, és ez elképzelése szerint a hadsereg polgári alapokra való helyezése: *„A katonaság legyen munkás, aki megdolgozza az állam földjét, s télen meg az üres idejében verkedni tanul. A tiszt pedig hivatalnok...”*²

A cselekmény drámai mozzanattal indul meg. Anna, Udvardy felesége a sok nélkülözésben megcsömörlik, látva tehetetlen nyomorúságát, lassan kiábrándul férjéből, akit oly rajongva szeretett. Újból felfigyel első szerelmére, a gazdag földbirtokos Marjayra, aki még most is szereti. Udvardy ezt látja, azonban a földbirtokost nem tudja eltávolítani, mert anyagilag lekötöztette. A főhadnagy nehéz helyzetbe kerül, egy régebbi háromszáz forintos adósságát azonnal ki kell fizetnie. Nem tud sehoh sem pénzt szerezni. Feleségéhez fordul, kéri, próbálja apjától megszerezni a pénzt. A rigorózus öreg földbirtokos, aki sohasem tudta megérteni Udvardyék nehéz anyagi helyzetét, elutasítja leánya kérését. Anna végső kétségbeesésében, hosszas lelki tusa után elfogadja Marjaytól a felajánlott segítséget. De férjének úgy adja át a pénzt, mintha az apja adta volna. Mikor Udvardy megtudja, hogy az összeg Marjaytól származott, féltékenységében elüldözi feleségét otthonából.

Udvardy családi tragédiáját betetőzi társadalmi bukása is. A minisztériumból visszaküldik beadványát és fegyelmi eljárást indítanak ellene. Teljes lelki összetörtségében hiába kérleli feleségét, hogy térjen vissza. Anna hallani sem akar erről, sőt még gyermeküket is magával viszi. Udvardy úgy látja, hogy már minden ajtó becsukódott előtte, s ezért öngyilkos lesz.

A drámai konfliktus kibontakozásának ezek a főbb mozzanatai. A kibontakozását elősegítik, illetve az előállt helyzeteket élesen illusztrálják a dráma mellékszereplői. Az Udvardy Pál számára járható két utat egyrészt Veress Ákos, másrészt Brandt kapitány magatartása mutatja meg. Veress szintén nem találta helyét a hadseregben, azonban le tudta vonni a végső következtetést és otthagyta a katonaságot. Ezt ajánlotta Udvardynak is, de Udvardy nem volt elég erős, hogy erre az útra lépjen. A másik megoldást Brandt kapitány magatartása képviselte, aki szintén nélkülözött, nyomorgott, mint Udvardy, de sorsát némán tűrte, a felsőbb parancsokat vakon végrehajtotta. Udvardy egyik utat sem választotta, bízott abban, hogy harcában győzni fog, de már az első lépésnél belebukott a küzdelembe.

Udvardy feleségének, Annának problémáját még jobban kibomborítja hűgának az ideális házasságról kifejtett gondolata. Mint a dráma konfliktusának rövid ismertetéséből is kitudnik, Anna magatartása tipikusan Nóra-szerű. A nehéz anyagi helyzet és férjének tehetetlensége megindítja azon az úton.

² Thury Zoltán Összes Művei, V. kötet. Gyoma, 1908 30 1.

mely teljes elhidegüléshez vezet. De annyi ereje nem volt, hogy maga szakítsa szét házasságának fojtogató kötelékét, férje durva sértése kellett, hogy véget vessen lehetetlen helyzetének. Ebből a szempontból Anna a dráma legkövetkezetesebb alakja, mert végig tud haladni a megkezdett úton.

A dráma középpontjában álló személyi sorsok alakulása szerves kapcsolatban áll a társadalmi erők összeütközésével. Udvardy személyes tragédiája a monarchia katonai rendjével való összeütközés következménye.

Thury Zoltán drámája merészen felfedi az igazságot, leleplez, de megoldást nem tud adni. Ez szemléleténekkorlátozottságából származik. A „Katonák“-ra is vonatkozik az, amit Franz Mehring, a marxista német esztétikus Ibsen drámaíróról írt³ „*a harcos elem az, ami Ibsen mesterműveinek hatalmas drámái feszültségét adja. Ezt a harcot azonban sohasem koszorúzta győzelem. Ibsen hirdeti ugyan az új időket, de feltárni már nem tudja azok kapuját.*“

★

Thury a drámát 1897 őszén fejezte be, először a Nemzeti Színházhoz fordult Váradi Antal, a színház dramaturgja — amint jelentéséből (1897. dec. 28.) látjuk — felismerte Thuryban a tehetséges író, hangsúlyozza, hogy a darabot bizonyos javítások után az igazgatóságnak előadásra fogja ajánlani. A színház igazgatója, Festetich Andor, Thuryhoz intézett levelében (1898. jan. 8.) teljes egészében elvetette a „Katonák“ színrehozatalának lehetőségét. „*Nincs bizalmam — írja ahhoz sem, hogy ebből előadható színdarab válhassék. Újjá kell írni... jobb tárgyat kell választani, tetszetősebb alakokat rajzolni és nemcsak a rideg élet visszautasító prózáján megszólalni.*“

Thury ezekután — amint egy kéziratból kiténik — javított színdarabján. Majd a Vígszínházhoz nyújtotta be, ahol drámáját 1898 novemberében bemutatták. A színház, mely néhány éve nyitotta meg kapuit, teljes egészében a lipótvárosi polgárság igényeit elégítette ki. Sorozatosan adták a párisi színházakban játszott nagy sikerű darabokat (pl. *Bisson—Syloane: Csalj meg édes... stb.*). Eredeti magyar drámát nagyon keveset játszottak, ezek is legnagyobb részét a könnyed francia darabok hatására keletkeztek. Thury drámája moudanivalójával és realista törekvéseivel kiütözik a színház akkori műsorából. Előadását és közönségsikerét azzal magyarázhatjuk, hogy a színházat látogató nézőközönség még bizonyos ellenérzést tanúsított a katonaság erősen feudális és kasztszellemű felépítése iránt. A színház vezetőségén belül akadályt gördítettek a dráma színrehozatala elé. A sajtóban megjelent hírek és célzások szerint gr. Keglevich István, a színház intendánsa a hadseregbe való tekintettel nem akarta előadni. Erre mutat Thury Zoltánnak 1898. április 19-én feleségéhez írt levele: „...*Ma ráfanyalodtam arra, hogy fölmentem a Vígszínházhoz. Csak Faludival beszéltem. Azt mondja, hogy nekik a legkellemetlenebb a „Katonák“ vétója, s december harmincegyedikén a gróf mandátuma lejár s akkor rögtön megy a darab...* Az akadály valóban csak Keglevich gróf távozásával hárult el. Bővebbet erről nem tudunk, a Vígszínház levéltára pillanatnyilag még hozzáférhetetlen, pedig nagyon valószínű, hogy ott az ügyre vonatkozólag fontos adatokat találhatunk.

A dráma bemutatóját megelőző incidens a közönség és a sajtó figyelmét a „Katonák“ felé irányította. *A Budapesti Napló*, ahol Thury belső munkatárs volt, többször foglalkozott a problémákkal, az előadás rendezési problémáival, a színészek játékával.

A bemutató 1898 november 19-én volt, szombat este. A közönség a drámát és szerzőjét lelkes fogadtatásban részesítette, t. i. a lapok beszámolója szerint a bemutatón megjelenő Thuryt minden egyes felvonás után a lámpák elé

³ Franz Mehring: Irodalmi tanulmányok. Bp., 1950. 173. l.

szólították, a második felvonás után kétszer is fel kellett húzni a vasfüggönyt. A dráma közönségsikerét még a darabot végső fokou elítélő kritikuskok is kénytelenek voltak elismerni.

Thury drámáját azonban a kritika tartózkodóan fogadta. A polgári és a kormánypárti újságok kritikusaiknak az volt a fő törekvésük, hogy mentsek a menthető. Fejtegetéseik során kifejtették, hogy *„nyomor van, sajnos, minden pályán. Ugyanilyen képet rajzolhatott volna, a tisztviselői életről, amelynek insége szintén kiáltó: Garasos gondok, szegénység, nélkülözés a társadalom minden rétegében található..“*⁴ A Pesti Napló kritikusja ehhez még azt is hozzáteszi: *„Az ilyen nyomorúság könnyen elkövetkezik, kivált ha a családban a férj nem elég okos, s nem elég férfias, az asszony pedig moral insanity (!) ..“*⁵ Egy másik kritika úgy akarta elvenni a dráma társadalomkritikai életét, hogy Udvardy tragédiáját elszigetelt esetnek tekintette: *„Udvardy Pált nem bírjuk elfogadni típus gyanúán, és az ő végzete nem tekinthető az alsóbbrendű tiszték általánosítható sorsának.“*⁶ A *Művészeti Tudósítóban*⁷ megjelent kritika szerzője ceruzával, papírral kezében kiszámította hogy Thury *„vastag tévedést követett el“*, mikor azt állította, hogy Udvardy levonásokkal együtt 37 forintot kap havonta kézhez. Hosszas számolás után megállapította, hogy *„Udvardynak közel 200 forint jövedelme van.“* Az erköles magaslatán álló kritikuskok Anna alakjában is találtak kivetnivalót. A *Pesti Hírlap* így ír: *„ha szelíd, odaadó hitvestársa lenne férjének, Pál, aki igazán szereti, nem jutna a lejtőn annyira lefelé. A főhadnagy, fizetésből, a kaució kamatából meglehet élni, de a feleség nemcsak tisztességes nő, de jóra való háziasszony is legyen...“*⁸ A *Debreceni Reggeli Ujság*⁹ álneves szemleírója szemforgatva elítéli Annát: *„Anyá, akinek gyermeke van, nem beszélhet úgy, mint Anna beszél. A sors lesújthatja, de hallgat és tűr. Férjéhez annál jobban ragaszkodik, és gyermekében keresi lelke megrezent egyensúlyát . .“*

A „Katonák“ előadását követő kritikák közül egyedül *Ady Endre* értékelte érdemének megfelelően a színdarabot.¹⁰ Látja, hogy Thurynek nagyon sok a mondanivalója, s ez drámájának egyben hibája is. Hibája, mert alakjai *„bizonytalannok s inkább az eszmék szimbolumai“*, erénye, mert megmutatja *„a társadalom testén azokat a sebeket, melyeket a századvégi legdivatosabb leple sem képes már elfedni.“*

A dráma nem sokáig szerepelt a Vígszínház műsorán. A bemutatóval együtt összesen négy alkalommal adták elő, ezek közül is az egyik vasárnap délutáni előadás volt. Ennek nyilvánvalóan politikai oka lehetett. Egyes színikritikák egy-egy odavetett félmondatban megemítették, hogy a katonaság távol tartotta magát a dráma előadásaitól, és csak az utolsó előadással kapcsolatban említi meg a *Budapesti Napló*,¹¹ hogy ezt az előadást *„már a tisztikar több tagja s néhány fiatal kadét is végignézte, ami arra enged következtetni hogy katonai körökben koránt sem ítélik meg a színmű tendenciáját olyan szigorúan, mint azt a premier előtt híresztelték.“*

Itt tehát közvetett, hogy közvetlen presszióról volt szó, hiszen előzőleg minden jel arra mutatott, hogy Thury műve huzamosabb ideig szerepel a Vígszínház műsorán.

⁴ Egyetértés, 1898. november 20.

⁵ Pesti Napló, 1898. november 20.

⁶ Pesti Hírlap, 1898. november 20.

⁷ Művészeti Tudósító, 1898. november 21.

⁸ Pesti Hírlap, 1898. november 20.

⁹ Debreceni Reggeli Ujság, 1899. január 9.

¹⁰ Ady Endre: Vallomások és tanulmányok Bp., 1944. 277. l.

¹¹ Budapesti Napló, 1898. december 5.

¹² Színészek Lapja, 1898. november 20.

A pesti előadásokkal egyidőben hírül adta a *Színészek Lapja*,¹² hogy a „Katonák” előadási jogát a vidéki színpadok számára is megszerezték. Valóban szokatlanul rövid idővel a fővárosi premier után a vidéken is sorra bemutatták Thury lassan híressé vált drámáját. 1898-ban még Szatmárban, Temesvárt és Szabadkán játszották. A szatmári bemutatóról a *Budapesti Napló*¹³ is hírt ad, és mint külön érdekességet megemlíti, hogy az előadáson jelen volt a városban állomásozó katonatisztek nagy része is, élükön Jekelfalussy Lajos tábornok-dandárparancsnokkal. Ez valóban külön „érdekesség”, mert mint majd a továbbiakból kitűnik, a vidéki helyőrségi parancsnokok voltak azok, kik közvetlen beavatkozásukkal gátolták a dráma útját.

A temesvári bemutatón már teljes brutalitásában nyilvánult meg a katonaság közbelépése. A *Temesvári Napló*¹⁴ a színdarab premierjével kapcsolatban beszámol arról, hogy a bemutató előadáson néhány katonatiszt tüntetőleg elhagyta a színházat. Majd figyelmeztették Krecsányi színikazgatót, hogy vagy ne adja többé elő a darabot, vagy legalább a legerősebb jeleneteket hagyja ki. Minthogy a figyelmeztetés a második előadás napján történt, az igazgató már nem tudta levenni műsorról a drámát. A színdarab az erős jelenetek és kijelentések kihagyásával, nagyon megcsönkítva került előadásra. Krecsányi ezután nem adta többet elő.

A szabadkai előadást szintén nagy érdeklődés előzte meg, azonban a rendezés és a színészek játéka meglehetősen lerontotta a hatást. Csupán két vagy három próba előzte meg a bemutatót.¹⁵ Így nem csoda, hogy sikertelen volt az előadás.

★

Thury Zoltán drámája 1899-ben tovább folytatta útját a vidéki színpadokon. Az év elején két nagy vidéki városunkban mutatták be, Debrecenben és Szegeden. A debreceni előadás és az azt követő események országos visszhangot keltettek. Komjáthy igazgató január 6-án mutatta be a színdarabot. Az előadás nagy sikert aratott, a helyi lapok bőven foglalkoztak vele. Ady Endre ebben az időben Debrecenben volt újságíró, a *Debreceni Hírlap*¹⁶ hasábjain beszámolt a „Katonák”-ról. A kritikának azt a részét, mely a dráma elemzésével foglalkozik, már ismertettem, de amit bevezetőben Ady elmond Thuryról, az azt mutatja, hogy meglátta a kibontakozó színműirő tehetségét és sokat várt tőle. *„Thury Zoltán színműve határozottan érdekes és értékes darab. Amit ő mond, gondolkozni kényszerít. De minden impresszióknak között ott kísért, hiteget bennünket az a remény, hogy Thuryból olyan író lesz, ki hivatva van szociális bajaink feltárására és megvilágítására, aki irányt adhat elsekélyesedett színmű-irodalmunknak. Erős, meditáló fő, érző szív, éles szem és valami pesszimizmussal árnyalt világnézet jellemzi Thuryt, a színműirőt.”*

A dráma második előadása alkalmával Melczer ezredes, a debreceni gyalogezred parancsnoka eltiltotta a katonaságot az előadás megtekintésétől, figyelmeztette az igazgatót, ha hasonló szellemű és a katonaságot „kompromittáló” darabot adat elő, a katonazenekart is megvonja a színháztól. Az ezredes rendelete nagy feltűnést és felháborodást keltett. A *Budapesti Napló*¹⁷ reagált az intézkedésre és január 14-én tiltakozott a katonai cenzúra ellen. A lap következő, vasárnapi számában¹⁷ Thury Zoltán „Nyílt level”-et intézett

¹² Budapesti Napló, 1898. december 15.

¹⁴ Temesvári Napló, 1898. december 18.

¹⁵ Bácskai Hírlap, 1898. december 18.

¹⁶ Debreceni Hírlap, 1899. január 7. — Ady E.: Vallomások és tanulmányok. Bp., 1944. 277. l.

¹⁷ Budapesti Napló, 1899. január 15. — Thury Zoltán Összes Művei V. kötet. Gyoma, 1908. 104—109. l.

Melezer ezredeshez. Mint polgár tiltakozik, hogy az ezredes felülhelyezze magát a törvényeken és „megrendszabályozza azt a színpadot, amit keserve- sen épített fel az ország és ami a köz pénzéből él.“ Hozzáteszi még, hogy ezt a tiltakozást nem csupán személyes sérelem hozta létre, hanem „a szürke kabát önérzete, mert mi szürkekabátosok vagyunk azok, akik az áldozatot meg- hozzuk arra, hogy tesszem föl a katonának aranyos legyen a waffenrokja. Letakarékoskodjuk a magunkéból, minket licitálnak érte. mi iszunk harmincöt krajeáros bort sok szódával azért, hogy a katona is ihassék legalább üzent s mi eszünk három fogás étel helyett kettőt, hogy kiizzadjuk a lapos erszé- nyünket, azt a sok-sok nagy bankót, amit Krieghammer és Fehérváry urak számolnak el.“ (Fehérváry Géza hadügyminiszter volt ekkor.) Thury Nyílt levele nagy feltűnést keltett a debreceni közönség körében, este hat órára minden *Budapesti Naplót* elkapkodtak.¹⁸

Néhány nappal a tiltakozás után a fővárosi és a vidéki sajtóban elter- jedt a hír, hogy Rátkay László országgyűlési képviselő a „Katonák“ debre- ceni afférje ügyében interpellálni fog a hadügyminiszterhez. A *Debreceni Reg- geli Újság* január 21-i száma még az elmondandó interpelláció főbb kérdéseit is közli. Ezek szerint „Rátkay ki fog terjeszkedni arra is, hogy mi joga- n gyakorol a katonaparancsnok cenzúrát s mi okból tiltotta meg a zenekarnak a játékát és a tiszteknek, hogy a színházat látogassák. Ki fog terjeszkedni arra is, hogy mi szükség van a vidéki színházaknak arra, hogy katonai zenekarok közreműködésével tartsanak előadást.“ Az interpelláció azonban, mint az *Országgyűlési Naplóból* kitűnik, nem hangzott el.

Ilyen viharos körülmények között adták elő harmadszor, január 23-án a „Katonák“-at. A közönség valósággal tüntetett Thury színdarabja mellett; a második felvonás végén tizenkétszer hívták lámpák elé a szereplőket. Ady Endre ez alkalommal is ír a drámáról. Ez az eddig még nem közölt cikk szintén a *Debreceni Hírlap*-ban jelent meg, január 24-én. Bevezetőben elítéli a katonaság magatartását:

„Harmadszor néztem meg az este Thury Zoltán színművét s harmadszor kellett kétségbe esnem azon a vakságon, mely az igazságot nem tudja, vagy nem akarja látni. Akaratlanul egy furcsa összehasonlítást kellett tennem. Egy-egy operett- ben a pajkos primadonna a tiszt urakra tekintve kétes bókokkal dicséri meg az egyenruhás nőhódítókat, milyen lelkesedéssel csapkodják össze tenyereiket a csörgő kardu Don Juanok; milyen meglepődött bajusz-pödörgetéssel fixirozzák a csino- sabb arcokat, hogye, mikor az ő dicséretüket zengik még a színpadról is.

És a „Katonák“ nem tetszik?

Itt nem Don Juának, nem előkelő urak a tiszték, hanem csak olyanok, amilyen- nek valóban.

Az igazságot nem minden ember gyomra veszi be. Semmi sem növeli jobban a Thury darabjának értékét, mint az a fogadtatás, amelyben a tisztí urak részesítették.

Közönségesen szólva: fején találta a szegyet.”

A dráma debreceni pályafutása ezzel a harmadik előadással véget is ért, többször nem adták. Ady még egyszer visszatért a színdarab elhallgat- tatására: a *Debreceni Hírlap* február 9-i számában megjelent a „*Száműzöt- tek*“ című verses pamfletje. A debreceni színpadon rövid idő leforgása alatt három drámát tiltottak be, jobban mondvá rendkívül gyorsan vettek le a műsorról. Ezeket a színdarabokat szóltattatta meg Ady, szembeállítva őket a „Szellemelek kará“-val, mely a maradi gondolkodást képviselte. A „*Szám- üzöttek*“-ben Thury „Katonák“ című drámája is megszólal. Ady Endrének ez a kis verses paródiája még kiadatlan. éppen ezért a „Katonák“-ra vonat- kozó részt és az egészet összefoglaló „Szellemelek kara“ győzelmi ujjongá- sát itt közlöm:

¹⁸ Debreceni Hírlap, 1899. január 16.

„A katonák”:

Nem vagyok vén
A becsület-hiba,
Azért büntet
Fatális galiba.
Az ezredes
Dühös, heves
Es rám parancsola:
Pusztulj tovább
Csúf „Katonák”
Ne éledj fel soha!

Szellemek kara:

Az ám, az ám
Ugy kell neki
És jól teszi
Ha szól az ezredes;
Máglyára el,
Nem énekel
Itt velszi énekes...

Szellemek kara:

O szép világ
Dicső világ.
Aki nem tetszik, le vele!
Itt új dolognak nincs helye,
Csak ami régi, az a jó
Szemérmes, jámbor, nem bohó.
Távozzatok hát pártütők,
Itt nem segítenek a tüdők.
Itt élni nektek nem szabad,
Nem engedi a vaskalap.
A vaskalap, mely annyi éve
Szép városunknak dísze, éke
Amelyre oly büszkék vagyunk,
Amelyért élünk és halunk,
Vesszen hát minden újítás
Nekünk már nem kell semmi más,
Ami rég meg volt, megmarad,
Ejjen a régi vaskalap,
Ejjen a vaskalap!

*A pártütők egymásra borulva zokognak, a szellemek a páholyból nevetnek.
Az óra egyet üt, függöny legördül.*

A debreceni előadással egyidőben Szegeden Makó igazgató szintársulata is felkészült a „Katonák” előadására. De a szegedi bemutatóra csak január 25-én került sor, mert a női főszerepet játszó Szerémi Gizella hirtelen megbetegedett. A szegedi sajtó már jóval a bemutató előtt foglalkozott Thury Zoltán drámájával. Melezer debreceni ezredes önkényeskedését a helyi lapok egyöntetűen elítélték. Részletesen tájékoztatták a közönséget a Rátkay-féle interpelláció alakulásáról. Néhány nappal a premier előtt Szegeden is elterjedt a hír, hogy a helyőrség parancsnoka eltiltotta a tisztikart az előadás megtekintésétől, sőt még azt is elrendelte, hogy a „Katonák” előadási napján a legénység se kapjon kimaradási engedélyt. A *Szegedi Híradó* munkatársa felvilágosításért a szegedi térparancsnokhoz, Pacor tábornokhoz fordult.¹⁰ A tábornok válasza csak megerősítette a kósza híreket, de hangsúlyozta, hogy a tisztikar távolmaradása „önkéntes határozatának az eredménye és a felsőbb presszió hangoztatása nem egyéb üres koholmány nál.” (?)

¹⁰ Szegedi Híradó, 1899. január 23.

Thury színdarabját azcuban már nemesak a katonaság bojkottja fenyegette, hanem a rendező „kék plajbásza“ is. Két nappal a bemutató előtt a *Szegedi Híradó* közölte, hogy a rendező túlzott óvatosságból erősen megnyirbálta a drámát. A színészek már az olvasópróbán tiltakoztak a cenzúra ily módja ellen, de a rendező azzal utasította vissza megjegyzésüket, hogy vidéken ez így szokás, mert a közönség nem veszi be az erősebb igazságokat. A kék ceruza azokat a részeket nem kímélte, melyek a katonák nyomorát vázolták. A cikk szerzője követelte, hogy a bemutatón teljes szöveggel adják a drámát, „mert ha tűrhetetlen volna a cenzúra a katonaság részéről, akkor még tűrhetlenebb az egy magyar színtársulat részéről, amely az ország második városában szerencsés jelenleg játszaná.“²⁰

A január 25-i bemutatóra Thury is leutazott. Az előadás nem tartozott a legsikerültebbek közé, de magának a darabnak nagy sikere volt. Thuryt minden felvonás után többször a függöny elé hívták. De a bemutatón kívül még csak a következő nap játszották, Makó igazgató nem merte magárávonní a katonaság rosszaságát.

A debreceni és szegedi előadások után, február 1-én a *Katonai Lapok*-ban megjelent „Egy katonai színdarab“ című cikk Cerry Gyula tollából. Cerry visszatér a „Katonák“-kal kapcsolatos katonai cenzúrára és egészen zavaros cikkében helyesli a városparancsnokok részéről megnyilvánuló közbelépést. „Eszünk ágában sincs a parancsnokokkal vitatkozni. Azok legjobb meggyőződésük szerint cselekedtek és ha mi más nézetet vagyunk, talán nekünk sincs igazunk.“ Amit a cifra nyomorúságról ír védekezésül, az teljes egészében Thuryt igazolja: „Büszkébbek vagyunk hivatászerű szegénységünkre, mint más ember pályájának dúsgazdag eredményére. De feltékenyen megőrizzük szegénységünk titkát. Büszkén szenvedünk, mert szenvedés a sorsunk, de úgy mint mi nem beszélünk szenvedéseinkről, más embernek, a költőnek sem engedhetjük meg, hogy anyagi sorsunkkal foglalkozzék.“ Majd mintegy mintaképpül a Bécsben bemutatott *Baumbergné* „Liebesheirat“ című szintén katonai tárgyú színdarabjára hivatkozik. Baumbergné drámája valóban „mintaképpül“ szolgálhat ennek a társadalmi rétegnek, az egész darab nem más, mint a katonaelet fölényének dicsőítése. Ezeknek pedig ez kellett!

Thury „Katonák“ című darabjának utolsó számottevő vidéki bemutatója Nagyváradon volt 1900 novemberében. Ezt az előadást már egyenesen megelőzte a parancsnokság rendelete, mely megtiltotta, hogy a katonazenekar járasszék az előadásokon, és a tisztikar látogassa a színházat. A katonai parancsnokságnak ez a prezentív intézkedése már annyira nyilvánvaló volt, hogy a közönség és a helyi sajtó szinte átsiklott fölötte.

A színdarab bemutatója előtt a helyi sajtóban elterjedt, hogy a „Katonák“ Nagyváradon játszódik le és a drámában helyi aktualitások vannak. Ez persze teljes félreértésen alapult.

A Szigligeti Színházban 1900. novemberében volt a Thury-dráma bemutatója. A színdarab itt is nagy sikert aratott, a második felvonás után hatszor is a lámpák elé hívták a szereplőket. Az előadásról a most már Nagyváradon tartózkodó Ady egy újabb, melegehangú kritikát írt a *Szabadság*-ban.²¹ „A „Katonák“-ról két év óta mit sem változott a véleményem. Becses, érdemcs, nem egy tekintetben zseniális alkotás. Legjobb magyar dráma az utolsó tíz évben.“ Majd a továbbiakban a dráma alproblémáját boncolja, végül a színészek játékát méltatja. A második előadáson Thury is résztvett, a közönség lelkesen ünnepelte. Az előadás után bankettet rendeztek tiszteletére, számos felköszöntő hangzot el. Thury válaszolt a méltatásokra.

²⁰ Szegedi Híradó, 1899. január 24.

²¹ Szabadság, 1900. november 27. — Ady Endre: Vallomások és tanulmányok Bp., 1944. 299. l.

Válaszában — a *Nagyvárad*i *Napló*²² közlése szerint — a következőket mondotta: „Az igazság luxus, morális luxus. Tudja minden író, mi az igazság, de nem áll elő vele, mert kellemetlen... Igyekszik az igazságot kultiválni. Keztyűtlen kézzel fogja nyakon a kérdéseket és kiformálja... A publikumot nehéz fellelkesíteni, csak egy részét foghatja meg az író. A nagyvárad

publikum őt egészében megértette. Ez meghatja.“
Ady Endre felköszöntőjében kifejtette, hogy — Thury Zoltán személye élő példa arra, hogy „újságíró is lehet jó író“. A *Szabadság* másnapi számában a lap nyilvánossága előtt köszönti Thuryt, kíván neki „sok-sok erőt, mert ha valaha szükség volt Thury Zoltánokra: ma van. Az ő súlyos igazságai talán gyógyítani fognak. Gyógyítsanak is!...“²³

★

Thury „Katonák“ című drámájának története nem ér véget a sorozatos vidéki bemutatókkal. Külföldi színházak is érdeklődtek a színdarab után. Több német, ill. osztrák színgazgató — mint ezt Thury Zoltánhoz intézett egykorú levelek mutatják — foglalkozott a „Katonák“ színrehozatalával. Eddigi tudomásom szerint előadásra sem Németországban, sem Ausztriában nem került sor, az ottani politikai viszonyok nem voltak alkalmasak egy ilyen tárgyú színdarab bemutatására.

Olaszországban Ermete Zacconi, a híres színész és a milánói színház igazgatója készült a „Katonák“ bemutatójára. Zacconi együttesével többször járt Magyarországon és vendégszerepelt a Vígszínházban. Valószínűleg ekkor ismerte meg Thury drámáját. 1899. februárjában Thury Olaszországba utazott és személyes tárgyalásokat folytatott Zacconival. A *Budapesti Napló*²⁴ híradása szerint: „Zacconi elhatározta, hogy a *Katonákat* (1899) szeptember első felében hozza színre Firenzében és Udvardy főhadnagy szerepét fogja benne játszani...“ A dráma azonban nem jutott el, a bemutatóig, mert a főpróbán az olasz rendőrség betiltotta.²⁵

★

A reakció mesterkedése: éppen az ellenkezőjét érte el, mint ami szándékában volt. Egy drámát akartak elhallgattatni, mely számukra oly kellemetlen dolgokról beszél, tiltó rendelkezéseikkal azonban elérték, hogy a „Katonák“ból nemesak országos visszhangot keltő ügyet csináltak, hanem a külföld érdeklődését is felkeltették a dráma iránt.

²² Nagyvárad

²³ *Szabadság*, 1900. november 30. — Ady. Endre: Vallomások és tanulmányok. Bp., 1944. 137. l.

²⁴ *Budapesti Napló*, 1899. február 23.

²⁵ Thury Zsuzsa: Thury Zoltán, Magyar Csillag, 1943. II. kötet 580—581. l.